

Poznámky a úvahy k liturgické práci

Příprava (pracovní text) pro jednání PO liturgického v Praze 23.6.2008

Sestavil: L.Beneš

5 Poznámka úvodem: nebude zde představena žádná zvláště inovativní koncepce. Spíše půjde o několik delších poznámek na základě dosavadních rozhovorů v rámci PO liturgického. Bude-li zde někdo hledat nějakou inovaci či alternativu například v otázce vztahu Slova a svátostí, pak ji nenajde. Mám za to, že užívaná Agenda ČCE cestu naznačila zřetelně. Podobně nenacházím nic zásadně nového například v otázce ohlášek, přímluv nebo sbírky. Že realita církve někdy vypadá, jakoby žádného úsilí o obnovu bohoslužebného života v naší církvi nebylo, jakoby ani nebylo přednášek z liturgiky v rámci výuky na ETF, je věc jiná. Z toho však vyplývá otázka, zda by těžiště práce liturgického odboru mělo spočívat spíše v osvětově-pedagogické práci než v tvorbě nové agendy, která sama o sobě žádné nešvary neodstraní. Dalším vymezením je, že se v podstatě nevěnuji jiné otázce, než obecně bohoslužbám, nikoliv například kazuálím atp.

15 Vznikla-li **potřeba nové agendy ČCE**, pak by bylo dobré vědět: Proč? Na první pohled je patrné: především jazyk Agendy I a II neodpovídá současnému jazyku. Podoba bohoslužeb (především úvodních modliteb), úzce svázaná se starocírkevními a bratrskými perikopami, vytváří z Agendy knihu na jedno použití. Chybí některé formuláře, které jsou dnes žádané (např. dětské a mládežnické bohoslužby, uložení urny, uzavření sňatku, zpověď, malé liturgické formy například pro pastorační návštěvy u lůžka nemocného etc.) Ale snad nejvíce jsou žádané alternativní texty (úvodní a přímluvné modlitby, ale také další texty, například k veřejné zpovědi, dobrořečení atp.).

20 Nic z toho se však nejvíce jako dostatečný důvod k přípravě nové bohoslužebné příručky (agendy). Přistoupit by musely a měly i závažné důvody vnitřní a bylo by zapotřebí odpovědět na otázky, jako například: V čem se změnila situace (církve a světa) oproti stávající Agendě? [Například dosud se nepodařilo prokázat, že stávající Agenda je poplatná době totality, což se prý projevuje v důrazu na vyznání vin a přílišnou pokoru a malým zájmem o svět. Jinou oblastí může být postmoderní chápání náboženství a „Wiederkehr der Religionen“ (U.H.J.Körtner)] Jak pokročilo teologické bádání a jak se prohloubilo teologické poznání? Jaké jsou nové poznatky v oblasti praktické teologie? [Zde lze uvést nové teorie v oblasti komunikačních a sociálně-systémových přístupů a důraz na sémiotický přístup; jiným aspektem může být důraz ekumenický či misijní atp.]

Z čeho můžeme vycházet?

35 Z Nového zákona nevyčteme, jak mají vypadat bohoslužby, už vůbec ne „správné“ bohoslužby. Je třeba vycházet z celku Božího příběhu s člověkem a pro člověka. Tomu odpovídá v protestantismu užívaný termín „bohoslužba“, vyjadřující dvojznačnost služby Boží a služby Bohu. A zároveň vyjadřuje nemožnost vyhradit termín bohoslužby pro kultické, rituální jednání, na rozdíl od například etické odpovědnosti ve světě. Obojí je úzce svázané (např. Iz 1,14nn; Ř 12,1).

40 Bohoslužebný pořádek je tedy svým způsobem umělou konstrukcí, která nemá svůj vzor v některých místech Písma, spíše vychází z jeho celku. Odráží (nebo by měl odrážet) celkové současné pojetí víry, křesťanské existence, porozumění Božímu příběhu atd. a zároveň zohledňuje skutečnost, že bohoslužby slavíme v kontinuitě i diskontinuitě vůči generacím před námi (vděčnost za víru, pokání za hříchy). Nejsme křesťané první generace, víru jsme přijali ze svědectví těch před námi; přiznáváme, že nejen my, i ti před námi (a kolem nás!) autenticky vykládali Písmo a utvářeli svoji odpověď.

45 Tento celek Božího příběhu, Božího jednání ve prospěch člověka a reakce na ně byl tradičně vtělen do schématu Slovo – odpověď (Wort – Antwort; viz Luther, Torgauer Predigt 1544). Někdy se tomu rozumělo zcela mechanicky a mělo se za to, tohoto charakteru může být dosaženo tzv. sendvičovou podobou bohoslužby, kdy se střídá pravidelně monolog kazatele a jakoby odpověď shromáždění (pozdrav – píseň – modlitba – čtení – píseň – kázání – píseň etc.). Termínem „Slovo“ však není míněna lingvistická ani pouze komunikační

kategorie, nýbrž teologická: Jde o to, zda slyšíme Boha, jako milujícího Otce, a sami sebe uvidíme jako ty, kdo jsou přes všechn hřích milovanými (ospravedlněnými) dětmi. Tuto událost bohoslužby „inscenují“ (M.Meyer-Blanck).

P.Filipi ve svých přednáškách z liturgiky (zde čerpám z osobního archivu) základní charakter bohoslužby jako Slova a odpovědi, resp. odpovědi lidu na Boží jednání, definuje trojím způsobem:

- 1) rekapitulace, anamnéze – reflektují se dějiny spásy, jediné místo na zemi, kde se probírají dějiny spásy od A do Z
- 2) poznání – vychází najevo, co je církev – minorita lidstva, která o Božím jednání ví a vyznává je. V bohoslužbě se církev stává a je církví.
- 3) průhled k budoucnosti – otevírá se co má být svět. “Neboť tvé je království, i moc i sláva, navěky”. Církev zástupně za svět vyhlíží ke konci (von Allmen).

Je-li bohoslužba v Duchu svobodnou odpovědí, je zde místo pro vlastní kreativitu, vnímání, recepční estetiku.

Existují nějaké důvody, proč tuto kreativitu a spontaneitu neuplatňujeme nijak extrémně („vlastně je vše dovoleno“) každou neděli? - Jistě, tato svoboda je pouze jedním z aspektů. Již tím, že nejde o jakoukoli svobodu v osvícenském smyslu, svobodu „lidského ducha“, jakoukoliv kreativitu, ale svobodu, kterou dává Duch svatý. A to je Duch, který ukazuje ke Kristu a svědčí o něm (1J 5,6.11 apod.). A je to Duch, který na jedné straně miluje rozmanitost (1K 12,4nn; 1Pt 4,10), ale nemiluje anarchii a ne-řád (1K 14,40).

Bohoslužby tedy zobrazují, ztvárňují, vyjadřují (inscenují), jak rozumíme Božím velikým skutkům pro nás, které mají vždy předstih před naší kreativitou, vírou, naší odpovědí etc. Ale jsou také vyjádřením, že jako Bůh jednal v minulosti, bude jednat i nadále. Jsou tedy nikoli uzavřené – ale naopak otevřené vzhledem k budoucnosti, příchodu Božího království (vyjadřují například přímlyvy, poslání, pozhnání). Nejsou jen oslavou toho, že jsme se sešli a je nám teď dobře, ale že toto sejití má svůj důvod, máme své dějiny a příběhy, které se setkávají s příběhem Božím a naplnění tohoto příběhu toužebně vyhlížíme my, ale spolu s námi sténá celé stvoření (Ř 8,22). Ale nejen tato otevřenost časově-lineární, nýbrž i otevřenost „do stran“ k ostatním křesťanům i těm, kdo ještě neuvěřili (ekumena, misie).

Co očekávat?

Od případné nové agendy si nelze slibovat například oživení sborové činnosti. To je úkolem „zvěstování“, to je předmětem proseb k Duchu svatému, efekt živého slova evangelia (ecclesia creatura verbi). Agenda může posloužit jako pomůcka tomu, aby úvahy o obnově našly patřičný výraz v bohoslužbě, aby se bohoslužebné úpravy neděly bezhlavě a bez ohledu na vlastní tradici a jednotu církve. Přitom ale nejde jen o připodobnění jedné určité tradici (například katolické), ale je zde možnost přejímat to, co se osvědčilo a co spojuje a vytváří momentálně shromážděný sbor v *communio sanctorum*, které přesahuje jak geografické tak časové hranice.

Na druhou stranu – z hlediska například katechetického a pastoračního – lze z rozhovorů o podobě bohoslužby a jejích jednotlivých částech dospět k rozhovorům o funkci a postavení kazatele či presbyterů, k otázkám eklesiologickým i systematicko-teologickým. Ohleduplně vedené rozhovory, tematizace problémových okruhů (například vyznání vin, adorace, postavení VP, funkce zpěvu, příprava přímlyv atp.) budou mít nepochybně vliv zpětně na život sboru. Je však třeba varovat před tím, aby liturgickou obnovu „zaváděli“ faráři.

Osobně považuji za krajně podezřelé, když nově příchozí farář po půl roce působení na sboru hlásí: „staršovstvo chce to a to“. Možná to opravdu „chce“. Ale vlastně jen proto, že má plnou důvěru ve funkci faráře. Domnívám se, že právě evangeličtí faráři si mají být vědomi této své moci a mají umět ji všemožně potlačovat, podle Ježíšovy zásady Mt 16,24. Na druhé straně představuje důvěra, kterou má sbor vůči svému faráři,

teologický kapitál: u svého faráře rozpoznává určitá charismata, uznává vzdělání, ekumenický rozhled, zkušenosti – a tuto důvěru farář nesmí ovšem ani zklamat ani zneužít k jakékoliv manipulaci. Zde je třeba nejvyšší obezřetností a velké pastorační moudrosti: bohoslužebný pořádek nemůže být (jen) výsledkem lidového hlasování, je třeba teologických kompetencí k jeho utváření, ale nemůže být ani „zaváděn“ jen proto, že to tak farář chce. Příprava jakýchkoli změn v bohoslužbě bude vždy vyžadovat velké obezřetnosti, pastorační citlivosti, bude se dít vždy v souvislosti s kázáním, vyučováním atp.

Z těchto a dalších mnoha důvodů považujeme za důležité, aby případná nová agenda kladla ještě větší důraz na vysvětlující části. Aby se stala skutečnou pomocí při přípravě bohoslužeb sboru, uvedením do úvah (a rozhovorů!) o teologii bohoslužby, vysvětlením jednotlivých částí a jejich souvislostí, dynamiky bohoslužby atp., aby bohoslužebné řády a pořádky nebyly chápány jako scénáře, které je třeba z nějakého vyššího důvodu úzkostlivě, zákonicky naplnit. Spíše jde o to, aby nová agenda pomohla ještě více utvářet bohoslužbu jako skutečně aktuální odpověď lidu (a nejen faráře či několika zasvěcenců) na Boží konání, při zachování stabilních i variabilních prvků.

V protestantismu není „agenda“ závazná ve smyslu katechismu či konfese, jedná se o věc „případnou“. Ale protože v církvi vše má podléhat normě Slova, nemohou být ani bohoslužebné pořádky ponechány libovůli, estétství, náhodnosti, subjektivismu atp. Řád je odrazem poslušnosti vůči tomuto Slovu (1Kor 14,40). Tudíž ani bohoslužebné pořádky nejsou ničím jiným, než výrazem současného pochopení Slova a odpovědí na ně. Bohoslužebné pořádky stojí ve službě Slova a Slovu. Podoba bohoslužeb tedy může sbor od sboru vykazovat odchylky, které jsou dané rozdílností „homiletické“ či pastorační situace. (Zde sehrává svou roli místní tradice, historie, mentalita, silné osobnosti kazatelů i laiků v minulosti etc.). *Ius liturgicum* i proto náleží sboru, jakkoli výsledná podoba bohoslužby není výsledkem demokratického plebiscitu či lidové tvořivosti. Na druhé straně může a má stabilita bohoslužebných pořádků spoluutvářet jednotu a stabilitu uprostřed rozdrobenosti, roztržitého a nestability doby a světa. Má odkazovat k tomu, který je uprostřed vši proměny neproměnný (Žd 13,8).

Bohoslužba tyto skutečnosti vyjadřuje zřetelnými prvky neproměnnými a proměnnými. Přičemž podle mého soudu nejde jen o tradiční ordinária a propria, ale také například o rozumnou míru modliteb „agendárních“ a volných, nelpění na jednom způsobu výběru textů kázání, volbu písní etc.

Stabilita bohoslužby – vyjadřuje, že ten Živý je stále tentýž (1K 12,4-6; Žd 13,8) a víra není věcí uplatnění a inscenace naší kreativity a náboženských představ; vyjadřuje, že nežijeme z našich skutků, ale z milosti (Ř 11,6), která má před našimi skutky, i před naší vírou a schopností všemu tomu porozumět, přednost. Je obranou proti nahodilosti a životnímu pocitu, který z ní obvykle roste. Naopak vyjadřuje kontinuitu, stálost, představuje stálost Boží věrnosti (oproti nestálosti člověka)... Bohoslužby necht' nejsou zdrojem neustálého napětí, čím nás pan farář opět překvapí; ať spíše vytvářejí prostředí domova, kde nejde o to být v neustálé akci, ale moci se cítit dobře a dojít odpočínutí (Mt 11,28).

Variabilita bohoslužby odpovídá skutečnosti, že nejde jen o jakousi imitaci, ritualismus etc., ale o aktuální, živou odpověď na Boží milost a povolání (Zuspruch a Anspruch). Tato odpověď je nikoliv nějakým pustým opakováním, ale je založena v živém Slovu (*viva vox*). Je vyjádřením, že ten, který nás zve, je živý (Zj 1,17b-18) a bohoslužby nejsou jen memoriálem, vzpomínkou na to, jaké to bylo, když tu ještě žil (Lk 24,19-21). Jde o vyjádření dynamiky milosti, abychom jí rostli a sílili (1Pt 2,2 [perikopa následující neděle, hned po velikonocích]) a nezůstávali pořád stejně hubení, podvyživení či dětinští (Žd 6,1nn). Umožňuje vyjádřit rozmanitost lidské existence a existenciálních poloh (s ohledem na situaci jednotlivců i doby – radost, vděčnost, pláč i nářek; naděj i beznaděj; očekávání – zklamání atd).

5 Proto bylo např. v evangelickém prostředí někdy upuštěno od názvu „agenda“ a hledají se jiné názvy (Gottesdienstbuch, Příručka bohoslužebná, ...). Některé církve (Pfalz) na agendě trvají (Agende – nicht Legende), neboť – jde o to, co se má dělat a ne to, co se bude předčítat. Agenda je skutečně „pomůcka“, „příručka“ k utváření bohoslužeb (což nijak nevyklučuje, že v ní budou texty k prostému předčítání).

Inovace nebo tradice?

10 V zásadě nemají žádnou zvláštní platnost ani „současné trendy“, jakkoli vědecko-empiricky podložené, ani nemají zvláštní přednost důvody historicko-tradiční. Je však třeba tyto fenomény zohledňovat. Jednak proto, že máme mít důvěru, že Duch Boží působil i v minulosti, ale nejen v minulosti, působí i v současnosti. Jednak proto, že bohoslužby nemají být jen pro „uzavřenou společnost“, pro zasvěcené (srov. 1Kor 14,16), ale zásadně otevřené všem. Srozumitelnost „neučeným a nevěřícím“ (1Kor 14,23) má být měřítkem.

- 15 • z praktických, resp. funkčních důvodů je však přesto dobré rozlišovat mezi pravidelnými sborovými, nedělními bohoslužbami a bohoslužbami příležitostnými, konkrétně misijními. (Ostatně NZ rozlišuje – alespoň v oblasti kázání – tyto modalities, jakkoli obsahově se podstatně neliší.)
- 20 • ohled na tradici a historicky ověřené fenomény, mezi něž patří např. struktura mešní bohoslužby, mají zajisté své oprávnění. Nikoli však natolik absolutní, aby je nebylo možno v jednotlivých částech či celku alterovat. I pak ale platí uvedená měřítko otevřenosti a srozumitelnosti.
- 25 • ohled na tradici a historicky ověřené fenomény mají ale i svoji relativní přednost před vlastní tvorbou (basteln) jakéhokoliv druhu, protože m.j. vyjadřují i kontinuitu a jednotu církve v čase a prostoru a jsou jistou obranou před subjektivismem, individualismem etc.

30 Bohoslužby, resp. liturgie je na jedné straně ústřední událostí života církve – zde přijímá ujištění o odpuštění, je sycena a udržována Slovem a svátostmi, zde se znovu viditelně konstituuje jako Boží lid – ale není to jediný projev života církve. Úlohou tzv. poslání (3. čtení) a požehnání je právě „poslání do světa“, výraz toho, že bohoslužba pokračuje ve všedním dnu. Ale posledním horizontem bohoslužby není všední den, ale „Den Páně“, věčná sobota (Žd 4,9). Do té doby je církev lidem putujícím, na cestě.

Účast všech

35 Požadavek účasti celého lidu (ne jen vyššího počtu účinkujících, ať ordinovaných či nějak oddělených) na slavení bohoslužby může být zdůvodňován rozmanitě: aktivizací „jen“ pasivních posluchačů či diváků, demokratizací (každý přináší kus svého života, své vlastní, osobní zkušenosti), obecně pokusy o „oživení“ (domněle) ztrnulé bohoslužby.

40 Při tom všem je třeba pamatovat, že „živost“ (nebo neživost) bohoslužby nezávisí na počtu účinkujících, aktivitě (nebo pasivitě) účastníků. Dárce života je Duch svatý (J 6,63), který zpřítomňuje Kristovo dílo (J 14,26). V zásadě lze tedy povědět, že „živost“ shromážděných není předpokladem dobrých bohoslužeb, ale důsledkem. K oživení sboru tedy neposlouží ani jen skupinově-dynamické procesy, ani rozmanité socializační programy, ty budou jistě budování sboru doprovázet, ústředním místem (nebo chvílí) je prosba o Ducha svatého a zvěstování evangelia. Odtud pak vyrůstají i rozmanitá obdarování, která mohou

45 nalézt výraz jak v bohoslužbě, tak i v ostatním životě sboru. Bude tedy třeba klást důraz na tyto komponenty. Důležité je rovněž zdůraznění křtu jakožto svátosti, při které Duch uděluje svá obdarování a je základem rozmanitosti charismat pro budování církve a její poslání ve světě.

50 **1) Kázání** má v protestantské bohoslužbě ústřední místo, ale není to (a) ani „na úkor“ svátosti (ačkoli se to tak fakticky může jevit), ani není (b) pouhým monologem, který přímo programuje pasivitu posluchačů (ačkoli se to tak může jevit a dokonce tak i fakticky být).

- (a) Důvody, proč se v každých bohoslužbách nevysluhuje VP, jsou různé (obavy před zevšedněním, ochrana před sakramentalismem, nedostatek ordinovaných v předtoleranční době atp.), dnes většinou nepřesvědčují nebo nejsou funkční. Dnes se bohoslužby chápou „dvouhnikově“ (slovo + svátost), přičemž ale svátost nepřináší v zásadě nic nad Slovo, leda: *Mše je tedy ustanovena proto, aby si víra těch, kteří svátost užívají, připomínala, jaká dobrodini od Krista přijímá, a tak aby povznášela a potěšovala sklíčené svědomí. Neboť pamatovat na Krista znamená pamatovat na jeho dobrodini a okoušet, že se nám skutečně podávají. A nestačí připomínat si jen událost, poněvadž tu si mohou připamatovávat i Židé a bezbožní lidé.* (CA XXIV). Víru však působí Duch svatý nástroji Slova a svátostí (CA V). Což dobře připouští možnost korektní bohoslužby bez VP, ale „plnou bohoslužbou“ bude vždy v propojení Slova a svátosti. Mám za to, že je třeba odmítnout představu, že by bohoslužby s VP byly nějak „více platné“ než bez VP. O „platnosti“ a „hodnosti“ bohoslužeb nerozhoduje, co všechno my učiníme a podle jakých řádů.
- (b) Kázání není pouhým monologem z mnoha důvodů: jednak dnes každá homiletická teorie vychází z toho, že „posluchač“ je v kázání nějak přítomen, resp. je přítomen již před aktem kázání, je jakýmsi spoluautorem (například P.Filipi, Pozvání k naději 72: „zástupné naslouchání“ [*priestly listening*]; R.Bohren, Predigtlehre: posluchač jako „druhý text“ atp. Ostatně již S.C.Daněk zdůrazněním souvislosti pastorace a predikace). Ale také proto, že neexistuje „pouhé poslouchání“. Naslouchání je vysoce aktivní činnost. Nejen z hlediska anatomie (činnost ušního kladívka) či neurologie, ale rovněž například psychologie: posluchač zapojuje svoji představivost a obrazotvornost, ozývá se v něm souhlas či protest, radost či pocit viny atp. Kázání je „otevřený útvar“ (Eco, G.M.Martin, Filipi), který směřuje k tomu, aby jej posluchač „dotvořil“, „dopověděl“, řekl k němu své Amen, a to nejen v kostele, ale právě ve všedním dnu svým rozhodnutím – třeba pro nebo proti němu (R.Bohren). Doporučení hodné jsou i rozmanité podoby spolupráce sboru při přípravě kázání (a celých bohoslužeb): v souvislosti s biblickými hodinami dětí, mládeže, dospělých, katechetické přípravy, nedělní školy atp., jakož i eventuálně následné sborové besedy a „semináře“ (zde však platí zvláštní obezřetnost: rozhovory o kázání neslouží k tomu, aby bylo kázání oznámkováno, pochváleno či rozcupováno, ale k tomu, aby „ve vás přebývalo slovo Kristovo v celém svém bohatství“ (Kol 3,16). To znamená, že v rozhovoru o kázání samo kázání nemusí být tématem! I v této podobě se realizuje základní charakter bohoslužby jako „odpovědi lidu na Boží jednání“, není proto na místě kázání podceňovat nebo za každou cenu inscenovat nějaké dialogy. Existuje zde však tradiční nebezpečí, že důraz na kázání povede k „pedagogizaci“ bohoslužeb, resp. k přetížení naukové stránky. Není věcí liturgiky stanovovat pravidla kázání, avšak kontext, v němž se kázání v rámci bohoslužeb nachází, a celek bohoslužby, jehož jednou komponentou je kázání, vytvářejí určitá očekávání, či dokonce tlak na podobu kázání (například modlitby „spolu s andělskými zástupy“ vyjadřují univerzalitu evangelia; těžko pak v kázání lokalizovat věci víry jen do mezilidských vztahů, či dokonce jen srdce). Kázání pak sleduje, a zároveň spoluutváří dynamiku bohoslužby, ústící v ospravedlnění a vyslání („Jděte v pokoji“).
- Funkce kázání v rámci bohoslužeb vynikne, uvědomme-li si, že je součástí bohoslužeb, v nichž vzniká a obnovuje se naše víra a zvěstování evangelia zde má naprosto centrální roli. Kázání není přednáškou, úvahou, zamyšlením, poesií, ale „slovem Božím“ (CH II, 1.3). A jako k takovému nelze přistupovat jinak než s pokorou, vyznáním vin a prosbami o slitování, a následuje na ně chvalozpěv a dobrořečení, radost nevýslovná (1Pt 1,8).

2) **Křest** se stal v posledním půlstoletí součástí hlavních bohoslužeb, shromáždění celého sboru. Je východiskem pro chápání církve jakožto „vyvoleného lidu“ či „královského kněžstva“ (to se realizuje viditelně například v přímlyvných modlitbách) a jakožto těla, jehož údy mají rozmanité funkce (charismata). Křest je dobré připomínat v děkovných modlitbách i v kázání. Křest není jen věcí dohody (a úsudku) faráře s žadatelem o křest, ale je věcí přinejmenším staršovstva. Katechumeni však mají mít své místo ve společných shromážděních, mají být zahrnuti do přímlyvných modliteb atd. I tímto způsobem se realizuje účast všech na bohoslužbách (a životě sboru).

3) Důležitým prvkem protestantských bohoslužeb je **společný zpěv**. Bohoslužebné reformy od dob reformace byly doprovázeny reformou zpěvu. Práce na agendách a na zpěvnících se vzájemně ovlivňovaly a doplňovaly. Funkce společného zpěvu v bohoslužbě není jediná, ale především vyjadřuje moment koinonický (vytváří z jednotlivců „sbor“, který „svorně jedněmi ústy chválí Boha“ (Ř 15,6) a pastorační (posílá víry, slyším-li souseda či děti atp.). Že zpěv vyjadřuje různé polohy a dimenze víry, a tedy rozmanité odpovědi na Boží jednání (adorace, vyznání, dobrořečení, přímlyvy, žalozpěv, aklamace,...), ponecháváme nyní stranou, jakož i celou oblast významu zpěvu v bohoslužbách.

Zdůraznit je však třeba, že zařazení jednotlivých písní vyžaduje zvláštní ohled a pozornost vůči dynamice bohoslužby (podobně, jako je tomu s modlitbami: na začátek se nehodí písně, které jsou přímlyvami, po kázání nebo po VP, když jsme byli ujištěni o milosti Boží, se nehodí další prosby za odpuštění, jakoby kázání ani nebylo, zde patří naopak spíše přímlyvy).

Klademe-li důraz na *participatio actiosa* a na koinoničnost celé bohoslužby v její „mešní“ podobě, pak bude třeba klást zvýšený důraz na společný, eventuálně sponsoriální zpěv jednotlivých bohoslužebných kusů (Kyrie, Gloria etc.)

4) Pro **výběr čtení**, resp. kazatelských textů v zásadě existuje trojí možnost:

- volný výběr
- perikopy
- lectio (semi)continua

Všechny tři způsoby mají svou tradici a své oprávnění. Nejčastějším argumentem proti prvnímu způsobu je nebezpečí subjektivismu a příliš úzké vazby mezi textem a situací, resp. předností situace před textem. Mám za to, že tohoto nebezpečí není uchráněn žádný výběr. Totiž i při „objektivním“ výběru textu lze pak v kázání nacházet takové situační analogie a tak moralizovat, že žádný perikopní pořádek nás před tím automaticky neuchrání. Leda poctivá exegeze a řádná dogmatika.

Jiným důvodem je ovšem důraz na jednotu a společenství církve v ekumenickém rozměru. K tomu jsou perikopy osvědčeným vodítkem, nehledě na přednost perikop, chceme-li co nejdůsledněji respektovat církevní rok (užíváme-li však jednotný lekcionář například v rámci jedné církve, nebo luterské perikopy s církvemi luterskými, případně ekumenický lekcionář s anglikány a americkými církvemi atp., je to vždy společenství jen částečné). Ani lekcionář tedy sám o sobě není zárukou koinonicity a ekumenicity, ty je třeba založit spíše christologicko-pneumatologicky. Ale je rozhodně dobrým výrazem našeho úsilí o jednotu a ekumenický rozměr našich bohoslužeb.

Souvislá četba má přednost v tom, že dává zaznít i textům odlehlejšími, které perikopní pořádky neobsahují, dovoluje hlubší ponor do „dějin spásy“, umožňuje soustředěnější sledování; pro náhodné návštěvníky bohoslužeb to však může být nevýhodou. O nudě, která nejspíš přepadne posluchače při „již osmnáctém otevření epištoly Římanům“ nemluvě.

Odpovědnost sboru za bohoslužby a účast všech na nich se může projevit i zde: kazatel se staršovstvem prodiskutují rozvrh textů na určité období, prodiskutují pastorační a

„homiletickou“ situaci, texty se mohou stát spojnicí mezi vyučováním dětí, mládeže a dospělých atp.

5) Kdo z církve vlastně slouží při bohoslužbách? Může být překvapením, že i ty „nejfarářtější“ bohoslužby vyžadují – vedle faráře – celou řadu dalších spoluslužebníků. (Užívám jen mužských tvarů, ačkoli většinu služeb vykonávají ženy).

- *kostelník – úklidová služba* (odemykání, úklid a příprava bohoslužebného prostoru, zametání kolem kostela, květina na stůl, funkční zesilování, topení...)

- *zvoník*

- *farář*

- *varhaník*

- *lektoři*

- *presbyteři - diakoni* (= ti, kteří se starají jednak o technickou stránku bohoslužeb, vítají příchozí, podávají zpěvníky, dbají na pořádek [například u VP], ale také spoluvysluhují, konají sbírku, ohlašují ohlášky; mohou se účastnit přímluvných modliteb etc.)

- ...

Doporučit lze společnou přípravu na bohoslužby, která začíná již v týdnu. Nejen vše včas domluvit (s varhaníkem a lektory, opravářem mikrofону atp.), ale také společně se modlit, připravit ohlášky atd.

Nezanedbatelnou součástí je starost o nové spoluslužebníky: vedení dětí i mládeže k diakonicko-koinonickým službám, školení nových varhaníků s velkým předstihem (ne až týden před smrtí toho současného), vyhledávání a cvičení lektorů (číst cokoli při bohoslužbách opravdu nemůže leckdo jen proto, že to dělá rád a ochotně),...

Nové bohoslužebné pořádky

Požadavky, které se objevují, jsou několikerého druhu, a někdy mírně protichůdné:

- vyjít ze vzoru „mešní“ bohoslužby (a nadále, jako stávající Agenda, podržet komplet bohoslužby Slova a VP jako normu)

- vytvářet alternativní pořádky, v nichž by byly posíleny jednotlivé prvky (vděčnost, pokání, vyznání víry, oslava...)

- vytvářet (vlastně jen) alternativní texty pro stávající bohoslužebné pořádky (modlitby, kolekty, vyznání, ...)

- vytvářet bohoslužebné pořádky pro zvláštní příležitosti (bohoslužby převážně pro děti, mládež, krátké formy domácí bohoslužby, u lůžka nemocného,...)

- vytvářet zvláštní formy bohoslužeb (hudební, misijně-evangelizační,...)

- vytvářet další kazuální bohoslužebné pořádky a návrhy (od nemocničního prostředí, služby při katastrofách, domovů pro seniory k otevírání kostelů, „svěcení“ varhan, praporů, hasičských a jiných stříkaček etc.)

- ...

Bohoslužebné prostory

Nový zákon nijak nepředpisuje (dnes již klasicky P.Beier ve svém kázání při znovuotevření berlínského dómu, 1993: „*Pravda nepotřebuje žádné dómy. Evangelium se uchytí v jakékoli chatrči. Evangelická církev také nepotřebuje žádné dómy.*“), spíše se jedná o funkčnost těchto prostor: dostatek světla (Sk 20,8), kterým se naznačuje veřejnostní charakter bohoslužby, která není žádnou pokoutní či tajuplnou záležitostí (J 18,20). Ale nejen to: také je třeba pečovat o určitý „komfort“: bohoslužba se může konat i ve stodole, ale vše, co slouží koncentraci, akustickému (péče o zesilovací zařízení!!!) a mobilnímu „pohodlí“ (handicapovaných!!) a pocitu, že bohoslužba není „Winkelereignis“ a brání pocitu, že snad

nesličnost sluší „nevěstě okrášlené“, má své teologicky zdůvodnitelné místo v tomto věku nevykoupeném, ale ve světě, kde logos sarx egeneto.

Právě v této oblasti (spolu s bohoslužebnými rouchy) se však děje v současnosti asi nejvíce viditelných změn. Více barevnosti, křížů, svící, paramentů, obrazů, křestních rouch etc. Tento výčet nechce být ani vyčerpávající ani hodnotící. Jen naznačit, že se stále pozitivněji počítá se symboly, s vnímáním nejen jedním, ale více smysly. Agenda nemůže být příručkou architektů a výtvarníků, ale zohlednit tyto trendy může. [Například symbol několika kapek vody při křtu – a nikdy více – činí ze křtu izolovanou událost přechodového rituálu. Stojí-li však v blízkosti stolu Páně baptisterium a známe-li z ekumeny (a nebojíme se toho), že se užívá symbolu vody i při pohřbu, pak získá křest více rozměr „křtu do života věčného“.] Agenda by však neměla zatemnit ani zatajit, že víra je ze slyšení a slyšení ze slova Božího (Ř 10,17). V současné ČCE se mi nezdá, že by docházelo k přecenění těchto symbolicko-estetických dimenzí, jen někdy působí cizím a nesrozumitelným dojmem (například tam, kde díky specifickému oděvu dochází k desinterpretaci faráře jako kněze.)

15

Čas bohoslužby

„První den v týdnu“ (1K 16,2), v 9 hodin (hodina seslání Ducha – Sk 2,15). Toto tvrzení jistě vyvolá úsměv. Zvážíme-li, že bohoslužby se mají konat veřejně, v pravidelnou hodinu, že bohoslužby jsou pro církve konstitutivním a identifikačním faktorem (církve se zde stává církví a je poznatelná jako církev), pak není ani čas konání bohoslužby bezvýznamný.

20

Nechybí totiž hlasů (v Čechách zatím kupodivu méně než v daleko křesťanštějších zemích), že bohoslužby tuto konstitutivně-identifikační funkci neplní; protože je navštěvuje pouze nepatrná část těch, kdo se s církví přesto identifikují a za křesťany se považují.

Teologicky se jedná pochopitelně o nesmysl: v bohoslužbě se křesťanstvo identifikuje jako církve, bez ohledu na to, jak a za co se kdo v jakém počtu považuje. Ale fakticky se tento úbytek účastníků interpretuje rozmanitě.

25

Mezi návrhy se objevují nejčastěji právě různé přesuny bohoslužebných časů: bohoslužby v sobotu večer; v týdnu; v neděli večer... Protože nechodí lidé na Pondělí velikonoční, zkusíme, zda by nepřišli na Zelený čtvrtek...

30

S tímto souvisí i klasické téma církevního roku. Lze pozorovat v zásadě tři tendence:

- Slaví se hlavní svátky (vánoce – velikonoce – svatodušní), ostatní někdy ano, někdy ne.
- Ubírají se hlavně „zdvojené“ svátky (Pondělí velikonoční, svatodušní, Štěpán, Starý či Nový rok – u posledních dvou jmenovaných je to složitější, v zásadě se nejedná o svátky církevního, ale občanského roku) s odůvodněním, že „tam se chodí jen z povinnosti“, „my jsme si řekli, že to tak bude lepší a více si užijeme ty vlastní svátky“ atd.
- Povzbudivým případem jsou ty nečetné sbory, které naopak kladou důraz na církevní rok, slaví vigilie, Popeleční středu, Zelený čtvrtek, Bílou sobotu – a dokonce Nanebevstoupení a Pondělí svatodušní! Zde právě je možno kladně hodnotit působení tradic neevangelických.

35

40

Kterým směrem se vydat?

Z dosud uvedeného vyplývá, že k naplnění cíle by nám mohla dobře posloužit kriteria, která si stanovily liturgické komise v německy mluvících zemích (při práci na Erneuerte Agende – Evangelisches Gottesdienstbuch). Ukázalo se postupem času, že tato kriteria nemusí být chápána jako „norma“, či „cíl“. Spíše byla průvodcem na cestě a tím, že jsou uvedena v úvodu všech nových agend, slouží jako podněty k úvahám o změně chápání bohoslužebného života ve sborech, podněcují tyto změny a stávají se partnerem v rozhovoru

50

při utváření nových bohoslužebných pořádků. I tím se podtrhuje jednak dialogický charakter celé agendy, jednak ponechávají dostatek prostoru k variabilitě, odpovídající charakteru evangelické bohoslužby jako lidské odpovědi na Boží dílo.

5 Tato kritéria nevznikla snadno, prošla dlouholetou celocírkevní diskusí. Objevily se pochopitelně i slabiny takto kompromisního textu, resp. bylo by možno postupovat i jinak. Uvádím je (ve stručné a mnou opoznámkované podobě) jako inspiraci, třeba však PO liturgický dospěje k jiným závěrům.

1. Bohoslužby se slaví v odpovědnosti celého sboru, který se na nich také podílí.

- 10
- důraz na všeobecné kněžství všech pokřtěných
 - důraz na rozmanitost charismat, kterými byl sbor obdarován
 - bohoslužebné pořádky nechť tuto skutečnost zohledňují, umožňují a usnadňují cestu k tomuto společnému slavení

15 příliš sofistikované pořádky nedovolí ani sledování ani soustředění ani faktické *actuosa, plena et conscia participatio populi*; podmínkou, kriteriem, které nelze opustit je, aby vše bylo srozumitelné, aby to sloužilo společnému růstu církve, ne jen některým – 1K14,12; nechť není nadměru zdůrazňovaná role „faráře“. Požadavku všeobecného kněžství odpovídá i metoda práce na agendě: nejsou to ryze expertní texty, ale procházejí celocírkevní a ekumenickou (!!!) diskusí.

2. Bohoslužby sledují zřetelnou, stabilní základní strukturu, která je otevřená pro rozmanité možnosti utváření.

- 20
- stabilní základní struktura má přednost před všemi aktualizujícími proměnami
 - základ je ve dvou ohniscích: zvěstování a eucharistie
 - tomuto dvojohnisku předchází část, která přivádí a shromažďuje (koncentruje),

25 následuje část, která vysílá do všedního dne

 - tato základní struktura je společná všem církvím, i když může dojít ke zvýraznění jednotlivých částí

například může být těžisko v „přípravě“, tedy úkonu kajicnosti, jindy může být těžisko v oblasti „poslání“. S ohledem na situaci ČCE a její tradice bych se nebál zdůraznit, že „platná“ bohoslužba je i bez VP (například „dětské bohoslužby“ či bohoslužby při zvláštních příležitostech), neneduncioval bych je předem (výrazy jako: „no jo, jen slovo“). Bohoslužby s VP nejsou „platnější“, jen adekvátněji vyjadřují, že v bohoslužbách jde o koinonii, jejímž základem nejsou naše deklarace a rozhodnutí, ale pozvání a dílo Boží v Ježíši Kristu pro nás; že základem naší služby bližním není náš altruismus, ale služba Kristova atd.

3. Osvědčené texty z tradice a nové texty ze života sborů v současnosti mají stejnou hodnotu.

- 35
- staré, osvědčené formy a texty vykazují nebyvalou sílu v tom, že prostředkují duchovní zkušenost a moudrost, pro které dnes mnohdy (již nebo ještě) nemáme výrazové prostředky

40

 - na druhé straně je do bohoslužeb třeba „vtáhnout“ svět a zkušenosti účastníků, aby mohli vyslovit své radosti a bolesti.

- inovacemi se do bohoslužeb dostávají situace, které v historii neexistovaly
Není hodnotnější něco jen pro to, že je to starší nebo naopak, že to kazatel říká zpaměti.
Je třeba dbát na jazyk bohoslužebných textů a formu přednesu, aby nepůsobil cize – pro svou starobylost nebo přílišnou „modernost“, ležérnost či familiárnost atd. (Viz bod 5)

4. Evangelická bohoslužba je v živé souvislosti s bohoslužbami jiných církví ekumeny.

- 50
- evang. bohoslužba se zásadně orientuje na celou církev Kristovu
 - je otevřená spiritualitě druhých
 - duchovní poznatky a liturgické formy mohou pomoci otevřít nové přístupy ve vlastní bohoslužbě
 - prvky z bohoslužeb jiných tradic pěstuje společenství (koinonii) s ostatními církvemi

5. Jazyk nesmí nikoho eliminovat. Spíše by měl být přiměřeným výrazem společenství mužů, žen, mládeže i dětí a rozmanitých uskupení v církvi.

- církev je společenství různých pohlaví, věkových skupin, ale také sociálních skupin – společensky vysoce postavených i chudých, skupin většinových i menšinových
 - jazyk by měl naznačit, že církev není exklusivní, ale inklusivní společenství
- Zkušenost ukazuje, že při pokusech o nové, jakoby vysoce liturgické texty, dochází k tak vyumělkovanému a šroubovanému jazykovému projevu, že je to nesrozumitelné. Na opačném konci jsou „civilně-interpretační“ pokusy, které mohou vést k desinterpretacím. V obou případech se jedná vlastně o jazyk „insiderů“.

6. Liturgické úkony a postoje se týkají celého člověka; projevuje se to tělesně i smyslově.

- bohoslužby jsou komunikační události – mezi Bohem a lidmi a mezi lidmi navzájem
 - komunikuje celý člověk; teologickým východiskem je, že Boží slovo se stalo tělem. Kristus, pravé Boží slovo, komunikoval prostřednictvím slov, znamení, symbolů a svého jednání
 - kázání má v protestantské bohoslužbě přední, zvláštní místo a postavení, ale bohoslužby by neměly být jednostranně intelektualisticky orientované
 - je možno posilovat hudební a pohybovou složku, symboly či gesta
- Hudebníci budou mezi kritérii nejspíš postrádat bližší určení vztahu slova a hudby a nejsem si jist, jak se spokojí se zařazením do tohoto bodu.

7. Křesťanstvo zůstává trvale napojené na Izrael jako lid, který byl povolán jako první.

Toto kritérium, přiznávají sami tvůrci agend, sice nalezlo některé výrazy v liturgickém životě církvi (například reformovaná agenda uvádí vedle křesťanského kalendáře i kalendář židovský), jsou si vědomi, že mnohé prvky byly převzaty z židovské bohoslužby (zpěv žalmů), jedná se o důležitou deklaraci, ale vlastně by potřebovalo dalšího teologického vyjasnění. Můj názor je: necht' to zohledňuje především kázání.

Jedno z kritérií, které bylo diskutováno, ale dostalo se jen do některých agend (Württemberg) a nikoliv do společné agendy, může být dokonce jako první:

Církev se shromažďuje ve jménu trojjediného Boha, který se s ní setkává ve Slovu a svátostech... Bohoslužebné shromáždění hovoří o Bohu a k Bohu jako k Otci, Synu a Duchu svatému. Trinitární vyznání určuje řeč modliteb a kázání.

V epoše multireligiozity, politické korektnosti etc. to jistě není špatné připomenout. Právě tak není špatné vyhlásit, že Bůh je „jeden ve třech sám“ (EZ 420,7) a tato jeho jednota je základem naší jednoty a nemělo by docházet k protěžování (či opomíjení) některé z osob Trojice.